

MİTOLOJİLERDE VE TÜRK DESTANLARINDA KÖPÜK

İbrahim DİLEK*

*Hayatı bir köpük gibi üfleyip elinden,
Yakalamıştın vuslatı en güzel yerinden.*

Özet:

Makalede dünya mitolojileri ve Türk destanlarında bulunan köpüğün işlevleri tasnif edilerek değerlendirilmiş, yapılan yorum ve değerlendirmeler metinlerden örneklerle desteklenmiştir. Yaratılışın anlatıldığı ve İslami Türk mitolojisine dair unsurların yer aldığı şiir örnekleri ve çeşitli Kur'an tefsirleriyle birlikte dinî içerikli olmakla birlikte tefsir mahiyeti taşımayan bazı eserler de zaman zaman değerlendirilmeye dâhil edilmiştir. Bu değerlendirmelerde köpüğün Kur'an tefsirlerindeki yorumunun divan ve halk şiirindeki kullanım şekilleriyle uyum içinde olduğu görülmüştür. Mitolojiler ve destanlarda köpüğün işlevleri çok yönlüdür: "Tanrı-şeytan, doğum-ölüm, iyi-kötü..." zıtlıkları köpüğün işlevlerinde mitin doğasına uygun şekilde bulunur. Köpüğün deniz, göl, ırmak ya da pınarda bulunması işlevleri bakımından farklılık göstermez. İncelediğimiz mitik metinlerde köpük, yaratılışın tanrısal ve şeytani yanlarında bulunduğu gibi soyların ortaya çıkışının anlatıldığı köken mitlerinde de mevcuttur. Destan ve efsanelerde ise yetenek ve olumlu özellikler kazandırma, sağaltma, diriltme ve besleyici olma işlevlerinin yanı sıra benzetme unsuru olarak da sıkça kullanılır.

Anahtar kelimeler: Türk, mit, destan, köpük, Tanrı, şeytan, dölllenme, doğum, şifa, beslenme.

Foam in Mythologies and Turkish Epic

Abstract:

In this paper, the functions of foam in mythologies and Turkish epic have been classified and examples have been provided to support the comments and the analysis. Along with the examples of poetry in which the creation has been depicted and

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, idilek@gazi.edu.tr.

there are elements from Turkish Islamic Mythology, some interpretations from Quran have been included for the analysis. In these analyses, it has been observed that the functions of foam in the interpretations in Quran were similar to the usage in Ottoman and Folk Poetry. The functions of foam in the mythologies and Turkish epic are multi-directional, there are contrasts such as 'God-Devil, birth-death, good-bad' and these are in correspondence with the nature of myth. There are no differences in the functions such as the existence of foam in sea, lake, river or spring. In the epic texts that we analyzed, the foam exists in the divine and evil aspects of creation and it is also present in the myths of origin, describing the emergence of roots. On the other hand, in epics and myths, it is often used as a metaphor along with the functions of providing talent and positive qualities, healing, resurrection and nourishing.

Keywords: *Turkish, myth, epic, foam, God, devil, fertilization, born, healing, nutrition.*

Mitolojilerde, özellikle yaratılış mitlerinde ve bazı destanlarda dünya yaratılmadan önce her yerin suyla kaplı olduğu anlatılır. Türk mitolojisinde başlangıçta ne gök vardır, ne de bir yer. Dünya büyük bir denizden ibarettir (Ögel I 1998: 431). Mayalara göre, evrenin başlangıcında sudan başka hiçbir şey yoktur, var olan şey yalnızca durgun sudur (Maden 1985: 66-67). Fin Destanı Kalavela'da yeryüzünü yaratan görkemli Luonattar, başlangıçta her yeri kaplayan suyun üzerinde uçmaktadır (Maden 1985: 477). Sümer mitolojisinde de hiçbir şey yokken yalnızca ilksel deniz vardır (Kramer 2001: 8). Kızılderili mitolojisinde ise yüce güç Maheo önce tuzlu suyu yaratır (Marriot- Rachlin 1995: 36). Slav mitlerinin Türk yaratılış mitleriyle benzerlikler gösteren metinlerinde de başlangıçta her yer suyla kaplıdır (Uzelli 2016: 24-25). Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat mitolojideki su unsuruna bağlı olarak asıl üzerinde durmak istediğimiz husus köpüktür. İnsanla su arasındaki bağıntının özel bir unsuru olan köpüğün mitolojiler ve Türk destanlarındaki işlevleri şöyle sıralanabilir: Yaratılışın tanrısal yanı; tanrıları doğuran köpük; yaratılışın şeytani yanı olan köpük; köken miti olarak köpük; yetenek ve olumlu özellikler kazandıran köpük; sağaltıcı ve diriltici köpük; benzetme unsuru olarak köpük; besleyici köpük.

Dünya mitolojilerinde, özellikle teogoni mitlerinde doğum ile köpük arasındaki bağ çok açıktır. Bu mitlerde deniz, bebeğin içinde yüzdüğü "amnion sıvısı"nı, daha genel anlamda "rahim"i (Dündar 2003: 93), köpük ise "sperm"i imler. Bu imlemeyi kan-sperm, su-köpük şeklinde eşleştirmek de mümkündür. Yaşamın ve döllemenin rengi olan kırmızı, söz konusu tanrılar olunca beyaza döner. Köpükten yaratılmış en ünlü mitik figür olan Aphrodite'in ortaya çıkış hikâyesi kısaca şöyledir: Oğlu Kranos tarafından aldığı darbelerle tanrı Uranos'un ölümsüz gövdesinden kopan parçalar denize batır ve çevrelerini beyaz

bir köpük sarar. Zamanla bunlardan güzellik ve aşk tanrıçası, genellikle köpükten doğmuş tanrıça olarak anılan Aphrodite doğar (Rosenberg 2003: 36).

Hint mitolojisinde fırtına tanrısı Marut köpükten ortaya çıkmıştır.¹ Ayrıca Hint mitolojisinin önemli figürlerinden olan Lakşmi okyanus köpüklerinden ortaya çıkması şekliyle Aphrodite'e benzer. Hint mitolojisine göre tanrıça Lakşmi'nin deniz köpüklerinden yükselmesi sırasında kutsal inek, ay ve nektar gibi varlık ve unsurlar da ortaya çıkar. Lakşmi'nin doğuşu ile ilgili mit şöyledir:

Bir zamanlar tanrıça Durvasa yeryüzünde dolaşırken ellerinde çiçek çelengi tutan güzel Lakşmi'yi görür. Lakşmi tanrıça Durvasa'ya çiçek çelengini saygıyla takdim eder. Tam o sırada Durvasa tanrı İndira'nın fil Airavat'ın sırtına oturduğunu görür. Tanrıça Durvasa hemen bu kutsal çelengi tanrı İndira'nın boynuna takar. İndira da bu çelengi kendi boynundan çıkarıp fil Airavat'ın boyuna takar. Airavat ise çelengi boynundan yere düşürür ve onu çiğner. Tanrıça Durvasa filin kutsal çelengi çiğnediğini ve böylece Tanrıça Lakşmi'ye saygısızlık yaptığını görünce İndra'yı lanetler. Çünkü o, bu saygısızlıktan dolayı kendisinin ve tanrılarının tüm güçlerini kaybedeceğini düşünür. Lanetler yüzünden iblisler tanrılarını yenerek onları göklerden çıkarmışlardır. Mağlup olan tanrılar daha sonra yaratıcı tanrı Brahma'ya sığınır. Brahma ise ölümsüzlük nektarını elde etmek için okyanusun sütü olarak kabul edilen köpükleri çalkalamalarını ister. Tanrılar yardım almak için Vişnu'ya giderler. Tanrı Vişnu kaplumbağa şeklini alıp çalkantılı bir çubuk olan Manthara Parvata'ya (Dağ) yardım ederken, ejderhaların kralı Vasuki çalkantılı bir ipe dönüşür. Tanrılar ve ejderhalar kralı Bali Çakrabati'nin önderliğinde okyanusun sütünü (beyaz köpüklerini) çalkalarken birbirine yardımcı olurlar. Okyanustan çıkan ilahi armağanlar arasında Tanrıça Lakşmi de ortaya çıkar ve eş olarak kendisine Vişnu'yu seçer. Çünkü sadece Vişnu kargaşayı kontrol etme gücüne sahiptir. Bu nedenle Lakşmi'ye denizin kızı denir (Andrews 2000: 173).

Hint mitolojisinde köpükle ilgili bir diğer mit ise ejderha Vritra'nın ölümüne sebep olandır:

Vritra güçlü tanrılardan biridir ve en büyük düşmanı ise İndira'dır. Rig Veda'ya göre Vritra dünyanın bütün sularını kendi içinde toplayan ve bütün dünyayı örtüp kuraklık yaratan korkunç bir tanrıdır. Dünya onun yüzünden berbat bir hâle gelmiştir. Vritra uzak bir yerde bulunan kalesinde saklanıp, dünyanın daha kurak olmasını arzular. Nihayet tanrıların kralı olacak İndira doğar ve Vritra'ya saldırıp suları serbest bırakmak için and içer. Kendine gerekli gücü veren somayı (içenleri ölümsüz kılan tanrısal içki) içip düşmanı

¹ www.probertencyclopaedia.com (Erişim: 29.11.2017)

Vritra'yı aramaya çıkar. Vritra'nın doksan dokuz kalesinin her birini sırayla parçalayıp Vritra'yla karşılaşır. İkisi arasında kıyasıya bir savaş başlar. Sonunda Vritra İndira'nın yıldırımı ile yok olur. Böylece İndira dünyanın bütün sularının tekrar akmasını sağlar. Bundan sonra mit dramatik bir şekilde değişir ve Vritra daha sempatik sunulur. Tvashtri adındaki bir Brahman'ın Trisiras adında bir çocuğu vardır. İndira Trisiras'tan korktuğu için sonunda onu yıldırım ile öldürür. Tvashtri ondan intikam için ejderha Vritra'yı diriltir. Dirilen Vritra, İndira'ya meydan okuyup yenip yutmayı başarır. Diğer tanrılar baş tanrılarını kaybetmekten korktukları için bir plan yaparlar. İlk olarak Vritra'yı sersemletmeye çalışırlar. Vritra İndira'yı serbest bırakınca İndira tekrar öne atılıp savaşmaya başlar. Ancak İndira hâlâ düşmana denk olmadığı için ondan kaçmaya mecbur kalır. Tanrıçalar ve Vişnu'nun müdahaleleriyle ateşkes kararı alınır, ancak bir şartla: İndira Vritra'ya ahşap, metal, taş, kuru veya ıslak olan hiçbir şeyle ne gündüz ne de gece bir daha asla saldırmayacaktır. İndira bu şarta razı olsa da yine de Vritra'yı öldürmekten vazgeçmez. Bir gün deniz kenarında güneş batmak üzereyken alacakaranlıkta kıyıya büyük bir dalga vurur. Dalgadan devasa bir köpük² püskürür. O an ne gece ne de gündüzdür. İndira denizdeki köpüğün metal, taş, ıslak veya kuru olmadığını fark eder. Köpüğü eline alıp Vritra'ya çarparak onu öldürür. Aslında, Vişnu köpüğün içindedir ve Vritra'yı öldürmek için ona yardım eder (Naylor 2017).

Frazer'e göre, denizin köpüğü tam da bir yabanılın yaşamını içine koymak için seçeceği bir şeydir, çünkü yerle gök arasında ya da denizle gök arasında ilkel insanın güvenli gördüğü orta bir konum ya da tanımlanması güç bir konum işgal eder. Bu yüzden nehir köpüğünün Hindistan'da bir klanın totemi olması şaşırtıcı bir şey değildir (Frazer 1992: 326). Hint mitolojisinde Lakşmi gibi Brahmanda da köpükten döllenir. Bîrunî'nin et-Tahkik adlı eserinde Hint mitolojisinde Brahmanda'nın yaratılışıyla ilgili olarak kaydettiği bilgilerde köpükten döllenmeyle ilgili bilgiler vardır: *Her şeyden önce su mevcuttu. Âlemin bulunduğu yer su ile doluydu. Bu, nefsin gündüzünün başlangıcında, şekillenmeden ve birleşmeden önce idi. Sonra dalga sebebiyle su köpüklendi. Sudan beyaz bir şey görüldü. Allah, ondan Brahma'nun yumurtasını yarattı* (Tümer 1991: 149).

Köpükten doğma, Avusturya yerlilerinin mitlerinde de görülür. Aborjinlerin inanışlarına göre yaratıcı tanrı Banaidja'nın babası ve büyük ata olarak kabul edilen Laindjung denizin üstündeki bir köpükten ortaya çıkmıştır: *Laindjung, Roper nehrinin kuzeyinde ve doğu kıyısındaki Mavi Çamur Koyu'n-*

2 Mitin Mahabharata'daki versiyonunda Vritra ile mücadele edenin Sakra olduğu, köpüğün yerini ise dumanın aldığı anlatılır (O'Flaherty 1996:71).

dan yüzü köpük lekeli ve vücudu tuzlu suyla desenlenmiş şekilde yükseldi.³ Bu yüzden Aborjinler tarafından yapılan tasvirlerinde Laindjung'un köpükten çıktığını vurgulamak için yüzü beyaza boyanır. Aynı şekilde Aborjin mitolojisinde ikisi kız biri erkek olan, Avusturalya kıtasıyla birlikte üzerindeki bitki örtüsünü de yaratmış olan Djanggawul'un da tasvirlerinde yer alan yüzündeki beyaz noktalar deniz köpüğüdür.

Finlilerin Kalavela destanında ise suların anası Luonattar gökyüzünde uçmaktan sıkılır. O, büyük dalgaların üzerine konduğunda bir rüzgâr eserek köpüklü sular üstündeki kızıoğlan kızı gebe bırakır. Uzun süre gebe kalan suların anası yıllar sonra büyük ozan Vainemöinen'i doğurur (Maden 1985:47-59): *Bir fırtına doğudan esti;/Köpükler denizi örttü,/Dalgalar yükseldi;/Yel kızı salları;/Dalgalar iter bakireyi./Mavi suların sırtında,/Köpüklü akıntılarında;/Bereket getirdi rüzgar;/Dolgun göğüslerine;/Dalgalardan, rüzgârdan/Kaldı gebe bakire...* (Obuz-Obuz 1965: 5-6).

İnka mitolojisinde Tanrı Huaca'nın bizatihi kendisi, Titikaka gölünün köpüğünden doğmuş ve okyanusun köpüğü içinde görünmez olmuştur (Eliade-Couliano 1997: 107). Bu yaratılış mitinin başka bir versiyonunda Huaca'nın adı Virakoça olarak geçer. Mitin özeti şu şekildedir:

Başlangıçta her şeyin prensi ve yaratıcısı olan Efendi Kon Tiki Virakoça hiçlikten çıktı ve dünyayı ve gökyüzünü yarattı. Sonra hayvanları ve henüz herhangi bir ışık biçimi yaratmadığı için sonsuz bir gecenin karanlığı içinde, dünya üzerinde yaşayan dev insan ırkını yarattı. Bu ırkın davranışı Virakoça'yı kızdırdı, bu kez Titikaka Gölü'nde yeniden ortaya çıktı ve bu ilk insanları taşa çevirerek cezalandırdı. Daha sonra büyük bir tufan yarattı. Kısa zamanda en yüksek dağların dorukları bile sular altında kaldı. Virakoça selin tüm canlıları yok ettiğinden emin olunca, yeryüzü tekrar açığa çıkana kadar suların çekilmesini sağladı. Yaratıcı gücü o kadar büyüktü ki, güneşin Titikaka adasında doğup göklere yükselmesini sağlayarak gündüzü, sonrasında ise yeryüzü ve gökyüzündeki her şeyi yarattı. Sonunda Virakoça, Cuzco olarak adlandırdığı yere vardı. Bu bölge için bir yönetici yarattı ve deniz kıyısına döndü. Yardımcıları da ona katıldılar ve batan güneşe doğru okyanusa açıldılar. Onları son görenler, sanki deniz sağlam bir karaymış gibi dalgaların üzerinde yürüyüşlerini hayranlıkla izlediler. İnsanlar bu olayın anısına, yaratıcılarına, "denizin köpüğü" anlamına gelen Virakoça adını verdiler (Rosenberg 2003: 483).

Kızılderili mitolojisinde, Mısır Anne efsanesinde her şeyin yaratıcısı Kloskurbeh, dalgaların köpüğünden rüzgârlarla koşturulup, güneş tarafından ısıtılan köpükten meydana gelmiştir. Daha sonra Koloskurbeh ve bu güçlü

3 www.janesoceania.com/oceaniamyths_australia/index.htm (Erişim: 28.11.2017).

varlık bütün nesnelere suretlerini birlikte yaratmışlardır (Erdoes-Ortiz 2006: 24). Bir başka Kızılderili efsanesinde ise hindinin üzerindeki lekeler aslında çeşitli tohumlardır. Üzerinde tohumlar olduğu hâlde hindi yürürken siyah sular öfkeyle onun üstüne gelir. Bir delikanlı onu kafasından yakalayıp bambu ağacının içine çektiği sırada köpükler hindinin kuyruğunun ucunu yalar ve o köpüğün izleri bugün de hindinin kuyruk tüyleri olarak kalmıştır (Rosenberg 2003: 517). Bir başka Kızılderili mitinde ise yarı tanrı olan Ahaiyuta, tek bir oğlan çocuğu değil, maceralara tek kişiymiş gibi katılan ikiz erkek kardeşlerdir. Benzer geleneksel kahramanlar gibi bu ikizler de alışılmadık biçimde doğmuşlardır. Zunilerin iki savaşçı tanrısı, ikizlerin babası Güneş'ten, kendilerine yardım edecek iki savaşçı tanrı daha isterler. Güneş bu isteğe, bir dağ çavlanını, daha büyük, neşeli bir çağlayana dönüştürdüğü şiddetli bir yağmur oluşturarak karşılık verir. Güneş Baba, Gülen Su denilen çağlayana kucaklayınca, annelerinin köpüğünden ikizler ortaya çıkar (Rosenberg 2003:518).

Köpük ve suya bağlı unsurlardan hamile kalma yoluyla alışılmadık şekilde ikiz doğum yapma Ermeni mitolojisinde de görülür. Ermeni mitolojisinin önemli kaynaklarından *Sasonlu Tavit Destanı*'nda doğrudan köpük kelimesi ifade edilmemiş olsa bile Dzovinar adlı prensesin bir tam, bir de yarım avuç su içerek hamile kalması ve ikiz doğum yapması anlatılır. Destanda Kral Kakkig'in büyüleyici güzellikteki bu kızı Gabud Dzov'un (Mavi Deniz) tuzlu suyundan tanrının inayetiyle ortaya çıkan tatlı sudan içerek hamile kalır; zamanı gelince de içtiği tam avuç sudan döllenmiş Sanasar, yarım avuç sudan döllenmiş Bağdasar adlı çocukları doğar. Bu iki erkek çocuk epik destan yapısına uygun olarak olağanüstü şekilde büyür ve maceraya atılırlar (Yılmaz 2011:128-136).

Slav yaratılış mitlerinde aşağıda Yakut ve Tepegöz ile mitlerinde üzerinde duracağımız şekilde şeytan köpükle ilişkilidir. Podolsk vilayetinde kayda geçirilmiş bir yaratılış mitine göre, *“Bir gün Tanrı, yer ve gök, henüz hiçbir şey yokken, yalnızca su varken suya iner ve suda kimildayan küçük bir kabarcık görür. Asasıyla kabarcığa dokunur ve kuyruklu, küçük, siyah bir yaratık ortaya çıkar. Tanrı ona şeytan adını verir ve peşinden gelmesini söyler (Uzelli 2016: 24). Slav yaratılış mitinin bir başka varyantında şeytan yine köpükle bağıntılıdır: “Önce sadece deniz ve gök vardır ve Tanrı kayığında giderken büyük bir dalga köpüğünün ardından birini görür. Tanrı ona kim olduğunu sorar, o ise ancak kendisini kayığa aldığı anda kim olduğunu söyleyeceği cevabını verir. Tanrı onu kayığına alır ve o da kendisinin şeytan olduğunu söyler” (Uzelli 2016: 25). Yine bir başka mitte tanrıların atası Rod yeryüzünü yaratmak için okyanus köpüğünden doğan gri renkli bir ördeği toprak çıkarması için suyun altına gönderir (Uzelli 2016: 28). Burada suyun altından toprak çıkararak ördek Hakas-Türk mitolojisinin yaratılış mitindeki ördeğin işleviyle benzerlik gösterir.*

Köpük-Tanrı ilişkisine Japon mitolojisinde de tesadüf etmek mümkündür. İzinagi ve İzinami'nin hayat verdiği tanrılar arasında “Büyük Okyanus Sahibi”, “Köpük Sakinliği”, “Köpük Dalgaları”, “Kutsal Su Bölücüsü” ya da “Su Dağıtıcısı” (Ame-no-mi Kumari) da vardır (Mackenzie 1998: 291). Diğer mitolojilerde köpük, tanruların döllenmesine sebep olurken Japon mitolojisinde doğrudan okyanus ya da su tanrısıyla özdeşik olarak Tanrı kabul edilmesi köpüğün mitolojilerdeki işlevini en üst noktaya taşır. Ayrıca Japon mitolojisinde takımadaların, ilk erkek ve ilk kadının sahip olduğu mızrakla okyanus suyunun karıştırılması sırasında köpükten oluştuğu anlatılmaktadır (Sagalayev 2017:58)

Mitolojilerde karşıtların güç birliği aslında hayatın özü de olan evrenin ikili doğasındaki bütünlüğü oluşturan karşıtlıktır. Biri olmadan diğersinin tanımlanamayacağı ve varlığının anlamsız kalacağı, her canlının içinde karşıtını yani bütününe büyüttüğü olgusu köpük-tanrı, köpük-şeytan ikiliklerinde kendini belirgin şekilde gösterir. Yaratılış söz konusu olduğunda, köpük hem tanrısal hem de şeytanidir. Türk mitolojisinde Ögel'in Seroşevskiy'den naklettiği Yakut efsanesinde Büyük Ak Yaratıcı olan *Ürüñ Ayı Toyon* ta başlangıçta büyük denizin üzerinde uçarken su üstünde bir köpük görür. Aslında bir şeytan olan köpük *Ürüñ Ayı Toyon*'a denizin altından toprak getirir. Ak yaratıcı da bu toprakla yeryüzünü yaratır. Ögel, bu Saha efsanesinde köpük şeklinde görünen şeytanla pınardaki köpüğün içinden çıkan Tepegöz arasında münasebet kurmuştur (Ögel 1995: c.I 448). J. P. Roux'un bildirdiğine göre Yakutlar yeryüzünün merkezinde, göğü kat eden büyük cüsseli bir ağacın var olduğunu ve köklerinin altından “güç verme yeteneği bulunan” ebedî bir dalganın fışkırdığını, bunun köpüklü sarı bir sıvı olduğunu söylemektedirler (Roux 1998: 119). Görüldüğü üzere Yakut mitolojisinde köpük birinci mitte olumsuzken ikincisinde ise olumlu özellik gösterir. *Buguyas*, *Bigık Hantah* ve *Kutaahan* (*Cılga Toyon'un Yargısı*) adlı başka bir Yakut mitinde ise köpüğün kader tanrısı *Cılga Toyon*'un yargısıyla ilişkili olduğu anlatılır. Bu mite göre, han öldürülmüş oğlunun cenazesini alıp *arañas* (ağaç mezar) üzerine defnettikten sonra *Cılga Toyon*'un yargısı için bir ak şaman çağrılır. Ak şamanın ifadesine göre *Cılga Toyon*'un sol tarafında uzanmış bir inek büyüklüğünde taş ocağı (ateş), sağ tarafında ise üzeri delikli ak bir taş vardır. Suçlu olan sol taraftan ocağa yaklaşıncı taştan kan damlar. Suçsuz olan ise sağ taraftan yaklaşıncı delikli taştan köpük çıkar. Bu durum kişilerin suçlu olup olmadığının işareti olarak kabul edilir (Alekseyev 2004: 116).

Yaratılışın olumsuz ve şeytanla ilişkili yanına işaret eden köpük, bazı durumlarda suyun olumsuz olağanüstü karakterini de yansıtır. *Delı Çermik* adlı Erzurum efsanesinde köpükler çıkaran suyun gelin istediğine inanılır. Efsane şöyledir: *Erzurum köylerinden Köprüköyü'ndeki şifalı kaplıcada bir gelin yı-*

kanır. Gelin yüzerek suyun ortalarına kadar gelir. İyi yüzme bilmediği için fazla derin olan suda boğulur. Şimdi: “Gelin geldi, gelin geldi” denildiği zaman suyun gelinin boğulduğu tarafı kabarıp, köpürür. Bu suyun her sene bir gelin istediği rivayet olunur (Seyidoğlu 1985: 178).

Örneklerden anlaşılacağı üzere, köpükten döllenme doğma ya da ortaya çıkma daha çok tanrılar ya da şeytanlarla ilgilidir. Ancak bir Çin efsanesinde köpükten döllenmeyi sağlayan bir ejderhadır. Hea Hanedanlığının çöküşünün anlatıldığı efsaneye göre, kraliyet sarayında üç hanedan boyunca saklanan bir ejderha köpüğü sandığı açılır. Sandıktan kertenkele şeklinde çıkan ejderha bir bakireye dokunarak onu hamile bırakır. Genç kız, hamile olduğunu gizler ve doğan çocuğu bir ormana bırakır. Yaşlı bir çift çocuğu alıp büyütür ve onu Pao ülkesine götürürler... (Mackenzie 1996 :81). Köpüğün hem tanrıları hem de şeytanları ortaya çıkarması bilimsel bir çabayla tatmin edici bir şekilde açıklanamaz. Ancak sezgisel olarak; her türlü döllenmenin tıpkı tanrılarda olduğu gibi iyiye ya da şeytanlarda olduğu gibi kötüye besiyerlik yaptığını, diğer bir deyişle insandaki gibi her iki özelliğin de aynı öz içinde birlikte var olduğunu söylemek mümkündür.

Köken mitolojisiyle ilgili olarak köpükten ortaya çıkmanın/yaratılmanın dikkate değer örneklerinden biri Altay Türklerini oluşturan boylardan biri olan *Köbök* (Köpük)⁴ boyudur. Bir boyun kendine ad olarak köpüğü seçmesi ilgi çekicidir. Radloff, Köbök boyunun Tölös, Nayman, Mürküt ve Almat boylarıyla birlikte Altay Türklerini oluşturan büyük ve müşterek boylardan biri olduğunu kaydetmiştir (Radloff 1994: 206). Köböğlerin ortaya çıkışıyla

4 Altay Türklerini oluşturan boylardan biri olan Köböğlerin kardeş boyları: Tölös, Almat, Mool'dur. Alt boyları ise, Ak Köbök, Moñol Köbök, Sarı Köbök, Tas Köbök, Kara Köbök'tür. Tarihi rivayetlere göre Ak Köbök boyunun asil yurdunun Çoluşman içleri olduğu ve Aba Carnak soyundan geldikleri, en büyüklerinin ise Sögüskönök adlı kişi olduğu, bu kişinin Kemerova bölgesinden 17. yüzyılda Altın Köl civarına yerleştiği anlatılır. Alt boylardan Moñol Köbök'ün ortaya çıkışıyla ilgili şöyle bir efsane mevcuttur: *Eskiden Altaylar: geyik boynuzu ve altın satmak için Moğol yurduna gidermiş. Bir defasında Altay tüccarlar yüklü devenin eyerinin kenarına Köbök boyuna mensup çok güzel bir erkek çocuğunu alıp Altay'a getirmişler. Bu çocuk: "Beni yerinize yurdunuza götürün. Gündüz yolunuzu kaybetmeniz size yol gösteririm," demiş. Sonunda duyulmuş ki, bu çocuk ana babasının tek çocuğuymuş ve kurbanlıkmuş. Anne babası ona şöyle demişler: "Buradan kaç. Ancak böyle sağ kalabilirsin. Kim olduğunu hiçbir zaman hiç kimseye söyleme. Eğer geri gelersen burada seni korkunç bir ölümin beklediğini unutma."* Çocuk büyüyene kadar bunları hiç umutlamış. Çocukları olmayan bir karı koca çocuğu büyütüp evli basklı yapmışlar. Çocuk büyüyünce bir kam olmuş ve yüz on yaşına kadar yaşamış. Altay'daki Moñol Köbök boyu işte bu çocuktan türemiş (Sulina 2017: 19). Köbök boyunun Tösleri Abigan ve Kök-Ilyık; kutsal kuşları kartal, hayvanları tavşan, kutsal ağaçları ardıçtır. Boy mensupları bu ağacı kendileri kesmez, ağaçtan parçalar koparmazlar. Bunu özellikle evlerini bu ağaçla tütüleyecekleri zaman kendileri için başka boya mensup insanlara yaptırırlar (Tırsova 2008: 232). Altay folklorunda boylarla ilgili tekerlemelerde Köböğler mizahi olarak hicvedilir: *Köös kazan köbürçek/Köbök kiji açınçak/Köbizi köp Köböğ/Köp sabaacı kul köböğ* (Dökme kazan köpüklü/Köböğ kişi öfkeli/Sayısı çok Köböğ/Çoğu kul Köböğ.); *Köböktüñ uluzı köp/Köbizi kulga caraş/Tabağı kurtagan*. (Köböğlerin sayısı çok./Çoğu kulluğa yakışır/Tabakları kurtlu) (Yamayeva-Şincin 1994: 172); *Köböğ kiji maktançak. Ak boğın artıp cüer. Kara boğın kancalap cüer* (Köböğ kişi övüngendir. Ak bokunu ardında bırakır. Kara bokunu da kancasına takıp atıyla gider); *Köös kazan köbürek. Köböğ kiji maktançak. Köp neme dep bodonbos* (Dökme kazan köpüklüdür. Köböğ kişi övüngendir. O övünürken kazan taşar); *Köbüzi köp Köböğ, kömököyi kurt Köböğ. Köös kazan köbürçek. Köböğ kiji köörönköy* (Sayısı çok Köböğ, içmeyi seven Köböğ. Dökme kazan köpüklüdür, Köböğ kiji çalışandır). Ak Köböğ adlı bir Teleüt anekdotu da şu şekildedir: *Uulçak ayttı: "Meniñ adım Ak Köböğ" – dep. Anañ Ködön-Biy ayttı: "Suudiñ köpügi dep ürüp, cayıp, içip iyezin dezem, kiji köbügi sen bolturziñ."* (Delikanlı dedi ki: "Benim adım Ak Köböğ". Ködön Biy de ona şöyle dedi: "Köpüğünü alıp suyu temizleyip içeyim desem, sen insan köpüğü çıktın!) (Ekeyev 2011: 167). Bunlarda Köböğlerin övüngünlüğü, sayılarının çokluğu ve kulluğa yakınları özellikle vurgulanır.

ilgili anlatılar içinde mitik özellikler taşıyan Köböklerin ilk atasının gölün dibinden çıkan köpükle döllenene kuğudan doğduğunu anlatır. Bu yüzden Köbök boyuna mensup olanların yüzleri solgun, huyları yumuşak, düşünceleri geniştir, derler. Köböklerin ortaya çıkışıyla ilgili birkaç efsane de şu şekildedir:

Moğolların onlara saldırıp, savaş olduğu zamanlarda Köbök boyuna mensup kaçkın bir kız bir nehrin kenarında kandık (bir tür soğanlı bitki) yiyip dinlenirken beşikte bir çocuğun nehir boyunca akıp geldiğini görmüş. Genç kız çocuğu alıp büyüterek ona Mongol Köbök adını vermiş. Efsanenin başka bir versiyonu şöyledir: Būdūki⁵ zamanında Köbök boyuna mensup Aguna adlı biri Moğol yerinde bir nehrin kenarındayken su boyunca bir çocuk akıp gelmiş. Aguna çocuğu alarak büyütip ona Mongol Köbök adını vermiş (Eke-yev 2011: 167).

Boya mensup bazıları ise boyun ortaya çıkmasını Moğollarla olan kaynaşmaya bağlar. Başka bir efsanede Köböklerin Altın Köl'den çıktığına, Orgonçı Tölös'lerin onlara çok sayıda inek verip adlarını da Köbök olarak koydukları anlatılır. Boyun alt sööklerinden Tas Köbök'ün ortaya çıkışıyla ilgili olarak da şöyle bir mit mevcuttur: Ere Çuy bölgesine ilk gelen Ak Köbök boyuna mensup Mañday adlı biri öldürülmek istenen babasız bir çocuğu sahiplenerek besleyip büyütür. Çocuğun başında saç olmadığı için adı *Tas Köbök* olarak kalmıştır. Daha sonra Kara Soyon adlı yerden bir yurt dolusu insan gelerek Köböklere karışıp onlarla yaşamaya başlamıştır. Bunlara ise *Kara Köbök* adı verilir.

Köbök boyunda olduğu gibi bir topluluğun yaratıcı ve döllendirici köpük metaforuna bağlı olarak ortaya çıkışına Hintlilerin Amdiar klanında⁶ ve Kır-gızlarla ilgili efsanelerin birinde de rastlamaktayız:

Arap kökenli olduğu da söylenen Akeşe, Kalmuklar arasında İslam'ı yayar. O ölünce oğlu Mansur babasının görevine devam eder. Mansur'un Apal adında bir kızı ve Minal adında bir oğlu olur. Mansur ölünce halk arasında Apal'ın kötü yola düştüğü söylentileri yayılır. Bir gece ablasını takip eden Minal, onun girdiği mağaraya girer. Burada kırk derviş vardır. Onlar Apal ve Minal'e bir içecek verirler. Minal, içtiği sıvıdan deli olur. Kalmuklar iki kardeşi yakarak öldürürler. Küllerini de nehre bırakırlar. Suyu bırakılan küller rengârenk köpüklere dönüşürler. Bu sırada hanın kızı kırk kızla nehir

5 Būdūki, hakkında efsaneler teşekkül etmiş tarihî bir şahsiyettir. Onun hakkında anlatılan efsanelerden biri şöyledir: Būdūki İrkit boyuna mensuptur. Eşinin de büyük bir boya mensup ve güzel bir kadın olduğu anlatılır. Koçkorbay adlı bir Kazak bahadır Altay'a saldırıp yağmalar, kadınları esir alır. O Būdūki'nin güzel eşini de almak ister. Herkes orman içlerine saklanır. Būdūki de damadı Ereldey ile Koçkorbay'ın saldırısına hazırlanır. Koçkorbay, askerleriyle birlikte Būdūki ve Ereldey'e orman içinde karşılaşırlar. Ereldey'e saldıran Koçkorbay'ın zırhı bel/göbek hizasından açılır. Būdūki bu açıklığa okunu atarak Koçkorbay'ı öldürür. Bu yüzden Altaylar, İrkitlerin kendilerini kurtardığını söylerler (Yamayeva-Şincin 1994:239).

6 Amdiar'lar nehir köpüğünü totem kabul edip yemez, yutmaz ya da içmezler (bk. Frazer 1992:326 ve Dalton 1867: 36).

kenarında gezerken bu köpükleri görürler. Köpüklerin güzel görünümüne dayanamayıp tadına bakarlar. Köpükler çok lezzetlidir. Böylece kızlar bu köpüklerden gebe kalırlar. Bunu duyan han, kızların öldürülmesini emreder. Fakat vezir kızlara acır onları öldürmez. Kırgızların köpükten hamile kalan bu kırk kızdan türediği anlatılır (Dıykanbayeva 2009: 5-6). Efsanenin Sıdkov'un Oş Kırgızlarından derlediği başka bir varyantını Massignon şöyle aktarır: İki sofı mümin olan Şah Mansur ve kız kardeşi Enel Peşvir 'de yaşıyorlardı. Bir akşam Şah Mansur kız kardeşinin gittiğini fark etti. Onu aramaya çıktı ve yakındaki bir dağın mağaralarından birinde bilmediği bir içkiyi içen sarhoş genç insanların arasında otururken buldu. Kendisi de aralarına oturdu, kız kardeşiyle birlikte içti, sarhoş oldu ve bağırdı: Enel Hak, Menem Hak! Bu çılgıncı duyan mollalar bu sözleri küfür olarak yorumladılar ve iki kardeşi hana boğdurttiler. Kardeşler öldüklerinde bile bağırma devam ettiler, bunun üzerine cesetleri yakıldı ve külleri çevresinde hanın küçük kırk kızının oynadığı bir havuza atıldı. Suyun yüzeyi köpükle doldu ve bu köpüklerden Enel Hak, Menem Hak! Sözleri havaya karıştı. Havuzun çevresindeki kızlar merakla havuza yaklaştılar ve köpüğü ağızlarına göturdüler. "Köpük mucizevi olduğu için bir süre sonra kırk küçük genç kızın kırk oğlu oldu. Kırgızlar bu genç kızın soyundan gelir. Yesevî'nin Hikâm'larının Paris'te korunan Buhara kaynaklı bir elyazmasında bu öykünün bir değişkesi vardır ve Louis Massignon'a göre İran etkisi altında kalmış olabilir. Gizemci Hallaç'ın külleri nehre atılır. Halep kralının kızı köpüğü yutar ve gebe kalır. Ebeveynleri kızı bir sandığa kilitleyip suya atarlar. Suyun üzerinde yüzen sandıkta kız ağzından doğurur. Bu çocuk büyür, ama yedi yaşında kendi arzusuyla mollalar tarafından ölüme mahkum edilir ve canlı canlı derisi yüzülür (Roux :2000: 319-320).

Köbök boyu ve Kırgızların ortaya çıkışlarını anlatan "köpük içerek hamile kalma" motifi Altay destanlarından Kan Kapçıkay destanında da görülür. Destanda gökten ördek şeklinde inen Altın Şuru durgun suda köpüğe dönüşür, bu köpüğü içen kadın hamile kalır, yedi gün sonra doğum yapar: Bizim oğlumuz yok diye / Şikâyetlenip duruyormuş. / Altın Şuru buluttan / Gelip durgun suya indi. / Hendeğin üstünde / Ak köpüğe dönüşüp kaydı. / Suyu giden hizmetçiler / Altın saplı gümüş kepçeyle / Avuç içi kadar ak köpüğü / Bronz kovaya suyla birlikte / Ak köpük hoşlarına gidip, / Hizmetçi kızlar alıp koydular. / Suyu giden sucular / Bronz kovayı hazırladılar. / Soğuk suyu getirdiler. / Büyük Moñus'un eşi / Besili koçun kuyruğunu yemiş / Besili kırsağın yağını yemiş / Susuzluktan yüreği çarpıyordu. / Altın saplı gümüş kepçeyi / Alan hatun / Soğuk sudan alıp / Susuzluğunu gidermek için içti. / Altın düğme gibi ak köpük / Suyu birlikte (köpüğü) içti. / Çok zaman geçmedi, / Saksığan uçacak kadar bile olmadı. / Büyük Moñus'un eşi / Tam yedi gün sonra / Erkek çocuk koydu beşiğe ./ Göğsü saf altın / Arkası demir gibi sağlam / Göbeği gizli yaratılmış,

/ Kirpiği bitişik yaratılmış. / Büyük Moñus bahadıra / Tıpatıp benziyordu (Dilek 2007: 318). Destanın devamında ölen bu çocuğun dirilmesi için de gerekli olan şeyin köpük olduğu anlatılır: *Birbirine eş yedi kızıl kırsığın/Sütünü duayla sağıp, /Bağışlanmış oğulcuğun/ Ağzına damlatılırsa/ Yeniden dirilirmiş./Çok geniş ak nehirden/At başı gibi altın köpük alarak,/Pınar suyunda bahadır oğlanı/ Yedi gün yıkarsa/ Bağışlanmış oğlan/ Tekrar kalkabilirmiş* (Dilek 2007: 306). Destanda köpüğün döllendiriciliği olması ve gebeliğin yedi gün olarak çok kısa sürmesiyle birlikte ilerleyen bölümlerinde diriltici özelliğinin de anlatılması dikkat çekicidir. Köpükten gebe kalmayla ilgili mitik ve destani inanış Anadolu’da halk hayatının reel bir unsuru hâline gelmiştir. Tunceli’de Munzur dağından çıkan Munzur Çayı suyunun, çocuğu olmayan kadınlar üzerinde olumlu tesir gösterdiği inancı vardır. Munzur’un gözelelerinden çıkan köpüklü sular mukaddes sayılır. Bu yüzden balıkları yenmez ve içine girip kirletilmez (Kalafat 1995: 87). Munzur Çayı’nın köpüklü sularının doğurganlık üzerindeki etkisi çayla ilgili efsaneye bağlıdır: *Munzur Baba’nın ağası hacdan döndükten sonra keramet sahibi olarak Munzur’un elini öpmek ister. Munzur Baba bunun uygun olmayacağını söyler. Bunun üzerine köylülerin tamamı onun elini öpmek isteyince Munzur, dağa doğru kaçır. Elindeki süt dolu çanak dökülür. Sütün döküldüğü her yardan bembeyaz su köpükleri fışkırrır.* Köpükten döllenme Türk destanlarının dışında başka halkların inançlarında da mevcuttur. Kiriwana yerlileri arasında ölüm ruhu *balomanın* denize indiği ve süre orada kaldığına dair anlatılar mevcuttur. Buna göre *baloma* denizde köpüğe dönüşebilir. Bu yüzden genç kızların denizde yıkanırken çok dikkatli olmaları, bazı güvenlik tedbirleri almaları gerekir. Aksi hâlde bu köpükle döllenip hamile kalabilirler; rüzgârın ve akıntının köpüğü sahile taşıdığı zamanlarda, özellikle de met zamanında (Malinowski 2000: 238).

İslamiyet sonrası eserlerin bir kısmında da yaratılış köpükle ilişkilendirilmiştir. Bu ilişki *Kur’an-ı Kerim*’in Rad’ suresinin on yedinci ayetiyle bağıntılı olabilir. Ayet şöyledir: *O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle misal getirir. Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah, böyle misaller verir. Tûr suresinin altıncı ayetinde de Allah’ın köpüklenmiş deniz üzerine yemin etmesi dikkat çekicidir: *Yemin olsun o alevlerde kaynatılıp köpürtülmüş denize.**

Yazıcıoğlu Ahmed Bican *Dürr-i Mekkûn* adlı eserinde yaratılışı şu cümlelerle anlatır: *“Hak sübhânehu ve ta âlâ bu âlemi halk itmek diledi, evvel bir cevher taş yarattı, anun ululuğu yirlerden ve göklerden yüce idi. Pes diledi kim yirleri ve gökleri yarada. Ol taşa bir kerre nazar eyledi, ol taş Hakk’un heybetinden harekete gelüp eridi, su oldu çalkandı, mevclendi, köpüklendi,*

duhâni ve buhârî çıktdı, havâyâ gitdi, yiller peydâ oldu. Hakk ta 'âlâ ol buhâr-dan gökleri yaratdı. Birbiri üzerine yedi kat eyledi ve ol köpüğü tondurdu yirleri yaratdı ve ol mevcleri tağlar ve dereler ve depeler eyledi ve ol yille-ri cem'idüp sunun altında kodı” (Yazıcıoğlu Ahmed Bican 2009: 92). Yazıcıoğlu'na göre yaratıcı yeryüzündeki kara parçalarını dondurduğu köpükten yaratmıştır. İbrahim Hakkı ise *Marifetnâme*'de; “*Cevherin yüzü suyu haya-sından harekete gelip dalgalar yükselmiştir. Zebed-i âlâsından arş-ı azam meydana gelmiştir. Onun altındaki köpüklerden Kürsî, Cennet, Cehennem, yedi kat gökler ve anasır-ı Erbaa yaratılmış, şekil verilmiştir”* (İbrahim Hakkı 1980: 27-28). Klasik edebiyat metinleri içerisinde yer alan *Dürr-i Mecnûn* ve *Marifetname*'de İslam mitolojisi dairesi içerisinde köpüğün yaratılıştaki önemi onun yaratılmışların özünü oluşturduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. *Dürr-i Mecnûn*'da yalnızca dondurulmuş köpükten yeryüzünün yaratıldığı ifade edilirken, *Marifetname*'de cevherden ortaya çıkan köpüğün en üst kısmından bütün âlemi kaplayan gökyüzünü, alt kısımlarından ise Cennet, Cehennem ve diğer unsurların yaratıldığı anlatılır.

Muhammed Bican'ın *Muhammediye*'sinde köpüğün yaratılıştaki rolü *Dürr-i Mecnûn* ve *Marifetnâme*'de anlatılanlara benzer şekilde şöyle anlatılır:

Bir rivayette dedi kim şol yeke emr eyledi

Kim götürmüş idi suyu mevc ura fevc-i riyâh

Çünkü suya darb erişdi eyledi su ıstrâb

Kaynadı taştı köpüklendi katı bî irtiyâh

Çıktı sudan kaynayıban pes buhâr ile duhân

Sanki ceng ederler idi yel ü su tartıp silâh

Pes buyurdu ol köpüğe tâ kim ol câmid ola

Oldu câmid heybetinden dondu kurudu bitâh

Ol köpükden pes yarattı iki günde bir yeri

Kâ'be'nin yerince etti cüssesinde ittihaz (Çelebioğlu 1996:29).

Metne göre Tanrı rüzgâra emrederek suyu dalgalandırır, dalgalanan su köpüklenir, kaynar sudan buhar ve duman çıkar; su ile rüzgâr sanki savaşmaktadır. Tanrı köpüğe katılmasını emreder. Köpük de Tanrı'nın heybetinden katılır. Tanrı da bu köpükten iki günde yeryüzünü yaratır. İslam mitolojisininde karaların köpükten yaratılması Hakanî Mehmet Bey'in *Hilye-i Saadeti*'nde de anlatılır:

Eyledi sonra anın îzid-i pâk

Kefîni hâk u buhârın eflâk (Pala 2008: 34).

Halk şiirinin hem Alevi hem de Sünni tarzındaki verimlerinde de yaratılış ve köpük ilişkisi İslami Türk mitolojisiyle uyum gösterir. Alevi halk şiirinin önemli temsilcilerinden Kul Himmet yaratılış;

*Hel etâ kim tefsir etti,
Kalem sıçrayıp ol arşa gitti.*

Kebûdun denizinden buğundan itti.

Köpükten yeri yaratmadı mıydı? (Kaya-Çetin 2015: 203).

şeklinde ifade ederken, Yunus Emre de,

Yedi deniz yarattı ol gevher damlasından,

Dağları muhkem kıldı ol deniz köpüğünden (Karabulut 2015: 69)

mısralarıyla dile getirir.

Muhammediye ve *Hilye-i Saadet*'in de içinde yer aldığı Divan şiirinde, XVI. yüzyıla kadar *köpük* kelimesinin kullanıldığını, bu yüzyıldan sonra şairlerin genellikle Arapça *habâb*, nadiren de Farsça *kef* sözcüklerini tercih ettiklerini görmekteyiz. *Habâb*, şiirlerde birbirini tekrar eder şekilde daha çok kadehteki şarabın köpüğü veya gözyaşı anlamlarında kullanılır. Bunların dışında özgün bir kullanım olarak Üsküplü İshak Çelebi *Divân*'ında köpüğü hayatın geçiciliğiyle özdeşleştirir:

*Çün hakikatde habâbuz bu fenâ bahrinde
Baş çeküp hırkaya bir lahza huzur eyleyelim.*

Divan şiirinde köpükle ilgili en ilginç benzetmelerden bir diğeri Basirî'ye aittir. O, şiirinde köpüğü suyun gözüne benzetir:

Yüzün ayinesine bakmağışün

Habâbı kendüye göz eylemiş su (Kartal 2006: gazel nu: 50).

Hayalî Bey *Divan*'ında köpüğün kullanımını onun bu şiir geleneğindeki yerini özetler mahiyettedir. Şair, yaşadıklarının bir köpük kadar geçiciliğini;

Aşk bezminde melâmet nûş eyleyüp,

Bir habâba saymadı başın geçen âvâreler (Kılıçarslan 20016: 133).

beytiyle ifade ederken; gözyaşlarının çokluğunun yüzünü köpük şeklinde kapladığını, bundan deryaların bile utanç duyduğunu ise,

Yaşumla deryalar gelüp çok mâcerâ söyleşdiler

Şerm ile tutup yüze kef her biri oldu berteraf (Kılıçarslan 2016: 254).

şeklinde anlatır. Şair halk arasındaki *delidir, ne söylerse yeridir*, söyleyişini tamlamaya dayalı bir deyim olarak kullandığı *köpüklü delü* ile suyun sevgilinin yüzüne öykünmesini azar ve küçümseme manasında kullanır:

Yüzüne benzerem dese nola su

Köpüklü bir delüdüür nolsa söyler (Kılıçarslan 20016: 322).

Klasik Türk şiirinde gördüğümüz köpük-yaratılış ilişkisi, yaratılışı izaha çalışan kimi İslam bilginlerinin eserlerinde de görülür. Konuyla ilgili tespit edebildiğimiz ilk yorum Hz. Ali'ye aittir. *Nehcü'l Belağa*'da Hz. Ali yaratılış ve köpük üzerine şöyle bir değerlendirme yapar:

Allah, yaratıkları daha önce var olan bir modelden, bir tecrübeden yararlanmadan yaratmıştır. O, varlıkların ilk ve tek yaratıcısıdır. Eşyaya zamanlarını bildirdiğinde, ayrılıkların arasını bulduğunda, huylarını verdiği ve bedenlerine bitiştiğinde, eşyanın sınırlarını ve sonunu kuşatmaktadır, onların iç ve dış yüzlerini bilmektedir. Sonra, o münezzeh gökleri ayırık, kenarları çatlak ve uygun hava cereyanı oluşturarak, buralarda suyun dalgalı akışını, yüksek birikintisini sağlamıştır. Bu suyu gürültü ve kasıp kavuran rüzgârların üzerine yükleyip, rüzgârlara o suyu iade etmelerini emretmiştir. Suyu göz kulak olmaları işini vermiş ve rüzgârları suyun sınırına yerleştirmiştir. Hava, alt tarafından yarıktır. Su üst tarafından dökülmektedir. Sonra o münezzeh kökleri kazıyan bir rüzgâr meydana getirip devamlılığını sağlamış, cereyanını vermiş, durgunluktan uzak kılmıştır. Rüzgâra, çağıldayan suyu alt üst etmesini, denizleri dalgalandırmasını emrettiğinde, rüzgâr, suyu kap içinde çalkalarcasına çalkalayıp göğe fırlatmıştır. Başını sonuna, durgununu yerinde durmayanına çevire çevire su kabardı ve birikintisi köpük verdi. Bunu, yarıkları olan geniş bir havanın içine kaldırdı ve göğü oluşturdu. En alt tabakasını dingin, en üst tabakasını sağlam ve korunaklı bir çatı şeklinde, dayandığı bir direk ve düzgün tutan çiviler olmaksızın yaratmıştır. Sonra buraları (göklere) gezegenlerle ve ışıldayan yıldızlarla süslemiştir. Bunlar arasında ışık saçan bir kandil olan güneşi ve aydınlatan ayı dönegelen bir yolda, hareketli bir tavanda ve amaçla bir çizgide sürekli cereyan ettirmektedir (Bilge 2013: 152-153).

Hz. Ali'den sonra yapılan tefsirler İslami Türk mitolojisinin şiirsel ifadeleriyle uyum içindedir. Yaratılışın özünün su olduğunun sıkça tekrarlandığı *Kur'an-ı Kerim*'deki ilgili ayetler üzerinden yaratılış hakkında fikir yürüten İslam bilginleri arasında yer alan İbnü'l Arabî "su-köpük-yaratılış" ilişkisini tahkiyeli bir üslupla şöyle anlatır:

Sonra Allah, bu suya bir nefes gönderdi de su, bu nefesin sarsıntısından dalgalandı ve köpürdü. Dalgalar arş sahiline vurunca Hakk'ka, övülmüş bir hamdle hamd ederek nidâ etti. O zaman incik (es-sâk) titredi ve ona 'Ben Ahmed'im' dedi. Su utandı, hemen geri çekildi, saf özü olan ve eşyanın pek çoğunu ihtiva eden köpüğünü sahilde bıraktı. Yüce Allah, boyu ve eni övgüye değer bir büyüklüğe sâhip olan arzı yuvarlak olarak işte bu köpükten inşa etti. Sonra da arzın ondan ayrılırken ki sürtünmesinden oluşan ateşten du-

manı inşâ etti. O duman içinde de yüksek semâlar yarılıp meydana geldi...”
(Çakmaklıoğlu 2005: 52-53).

Arabi'nin söylediklerini benzer şekilde tekrarlayan Said Nursi de köpüğün yaratılıştaki işlevini; “*Şeriatın nakliyatına nazaran, Cenab-ı Hak bir cevhereyi, bir maddeyi yaratmıştır, sonra o maddeye tecelli etmekle bir kısmını buhar, bir kısmını da mayı kılmıştır; sonra mayı kısmı da, tecellisiyle tekâsüf edip “zebed” köpük kesilmiştir; sonra Arz veya yedi küre-i arzıye o köpükten hal-ketmiştir. Bu itibarla her bir arz için hava-i nesimiden bir sema hasıl olmuştur. Sonra o madde-i buhariyeyi bast etmekle yedi kat semavatı tesviye edip yıldızları içine zer’etmiştir ve o yıldızlar tohumuna müstemil olan semavat in’ikad etmiş, vücuda gelmiştir.*” şeklinde yorumlar (Bediüzzaman 2014: 137). Âlûsî, köpük-yaratılış ilişkisini; “*Denildi ki, Allah’ın Arş’ı gökler ve yer yaratılmadan önce suyun üzerinde idi. Allah suda sıcaklık meydana getirdi de bir köpük ve duman yükseldi. Köpük suyun yüzünde kaldı. Allah köpükte kuruluk meydana getirdi. Bu kuruluktan da yeryüzünü yarattı. Duman ise yükseldi, kabardı, Allah ondan da gökleri yarattı*” şeklinde ifade eder. Fahreddin Razi ise göklerin ve yerin yaratılışındaki bu tip yorumların sağlam bir delile dayanmadığını, İsrailiyat ile ilişkili olduğunu ileri sürer. Bu yorumlara temkinle yaklaşan Razi yine de Fussilet suresinin on birinci ayetini şöyle yorumlar: *Gökleri ve yeri yaratmadan önce, Allah’ın arşı suyun üzerinde idi. Derken suda bir hararet hali meydana getirdi. Bunun peşinden, o sudan bir köpük ve bir buhar yükseliverdi. Köpük su yüzünde kaldı. Allah onda kuruluğu, kuruluktan da yeri meydana getirdi. Duman ise kabarak yükseldi de Allah bundan da gökleri yarattı* (Yılmaz 2015: 33). Müfessirler bu şekilde aynı detayları aşağı yukarı tekrarlarlarken İslam âlimlerinin bir kısmı da yaratılışı köpük-Kâbe-yeryüzü bağlamında değerlendirir. Said İbn el-Müseyyib (ö.94/712) vasıtasıyla öğrendiğimize göre Kab el-Ahbar (ö.32/632) şunu söylemiştir: “*Kâbe Allah gökleri ve yeri yaratmadan kırk yıl önce suyun üzerinde bir köpük hâlinde idi. Yeryüzü O’ndan -onun altından- itibaren genişletilmiştir.*” Taberî’de Mücahid’den nakledilen bir rivayete göreyse, Allah’ın yarattığı ilk şey Kâbe’dir; sonra yeryüzünü de Kâbe’nin altından itibaren genişletmiştir. Ya da, Kâbe yeryüzünün yaratılmasından iki bin yıl önce yaratılmış olup, Cenab-ı Allah’ın Arş’ı su üstündeyken, Kâbe beyaz bir köpük şeklindeydi (Kılıç 1987: 68). Adı geçen müfessirlerin görüşlerinin temelde ortak olduğu görülür. Onlar köpükten yeryüzünün, dumandan/buhardan ise gökyüzünün yaratıldığını benzer üsluplarla dile getirmektedirler. Belki de *Kur’an* tefsirlerinde yer alan bu ifadelerin bir ölçüde modern bilimin ortaya koyduğu “büyük patlama teorisi” ve köpükten evren tasarımı bağlamında ortaya atılan ve “kuantum köpüğü” adı verilen fizik kuramıyla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Kuantum fizikçilerine göre, mesafeler inanılmaz ölçüde kısa olduğunda uzay, sürekliliğini yitirir ve fokurdamaya başlar (Bazıları bu olguya Kuantum Köpüğü adını verir). Nokta

gibi parçacıklar (gravitonlar da dahil) Kuantum Köpüğü'nde (okyanuslardaki büyük dalgalarla sürekli sallanan bir sal gibi) gelişigüzel savrulur. Başka bir izahla, başlangıçta sonsuz küçüklükteki uzay bölgesine sıkışmış sonsuz küçüklükteki yarı sanal parçacıklar (kuantum köpükleri) belirsizlik prensibine göre sonsuz enerji salınımlarına başlayıp dar bir musluk ağzından akıtılan tazyikli suyun köpürmesi veya bir deniz motorunun hemen ağzından deniz suyunun köpürmesi gibi taşar. Bu taşmayı içine almak için de uzay genişlemeye başlar. Aralarında bir ilgi kurma iddiasında bulunmadan hem müfessirlerin⁷ hem de çağdaş bilim araştırmacılarının evrenin yaratılışını izaha çalışırken bir şekilde sembolik ya da benzetme unsuru olarak da olsa köpüğü merkeze almaları düşündürücüdür.

İslami Türk mitolojisindeki yeryüzünün yaratılış ve köpük ilişkisinin bir benzeri İskandinav mitolojisinde de mevcuttur. Fakat iki coğrafyanın iklim özellikleri dikkate alındığında İskandinavya'da köpükten yaratılan yeryüzünün toprak değil, buz olması doğaldır: *İkinci oluşan dünya, Ginnungagap'ın kuzeyindeki Niflheim'dı (Sisler Evi). Niflheim'in ortasında, hızlı ve korkunç on bir ırmağın doğup uzaklara doğru aktığı, Hvergelmir (kaynayan kazan) adında bir pınar vardır. Bu ırmakların dalgalarından oluşan köpüklü zehir sertleşti ve buza dönüştü. Soğudukça, zehirden çiseleyen bir sis yükseldi, ikinci ve ağır bir buz tabakası oluşturmak üzere birinci tabakadaki sağlam buzların üzerine düştü. Niflheim'i soğuk, sisli ve acımasız yapan bu buzlardır. Gangleri sordu: İnsanoglundan önce kimse var mıydı? Bana devlerden ve tanrılardan söz edin. Yüce olan yanıtladı: Buz devleri, dünya oluşmadan önceki sonsuz kışlar boyunca yaşadılar. Muspelheim'dan yükselen sıcak havanın, Niflheim'dan gelen buzlarla buluştuğu yerde buzlar çözüldü. Yaşam, ilk kez, eriyen zehir köpüğünün damlalarından gelişti ve bir yaratığa, Ymir adlı bir deve dönüştü. Yaratıldığı zehir onu vahşi, acımasız ve kötü yaptı. Sonra çözülen buzlardan bir inek, Audhumla (Besleyici) ortaya çıktı. Ymir onun ürettiği dört süt ırmağından beslendi.* (Rosenberg 2003: 219).

Makalenin epigrafına tezatlık teşkil edecek şekilde köpük; onu içene uzun ömür, yiğitlik, söz söyleme yeteneği verdiği gibi hastaları sağaltıp öleni de

7 *Kur'an-ı Kerim*'in yaratılışla ilgili olup içinde köpük kelimesinin geçtiği ayetleri yaratılışla ilişkilendirmeyen bilim adamları da mevcuttur. Ra'd Suresi'nin on yedinci ayetini <İşari Tefsir Okulu'nun bakış açısını merkeze koyarak> iki kez yorumlayan Ateş, köpüğün yaratılıştaki işlevi üzerinde durmaz. İlk olarak ayette kalpler, vadiler ve kaynaklarla birlikte sapıklığın da köpük ile temsil edildiğini (Ateş 1974: 112-113) ikinci olarak ise küfrün de köpük gibi geçici olduğu (Ateş 1974: 309) yorumlarını yapmıştır.

Planck uzunluğu olan 10-33 cm'deki ve karadeliğin sonsuz yoğunluğa sahip tekiliği içindeki malzemeler kuantum köpüğü olup, sadece hayal edilebilen bir maddedir. Bunlar için Genel Relativite ile Kuantum mekaniğinin birleştirilmesi gerekir. Bugüne kadar yapılmış hiçbir çalışma bunun yakınına bile gelememiştir... Bilim 1850 ile 1950 arasında altın devrini yaşamış, bu tarih aralığındaki gelişmeler çok hızlı olmuştur. Bugün sahip olduğumuz bilimsel denklem ve formüllerin daha ilerisine gidebilmek için ışık hızından daha büyük bir hız elde etmek, sonsuz ve sıfır değerlerine ulaşmak, kuantum belirsizliğini açıklığa kavuşturmak, kuarkları parçalamak, sicimleri tanımlamak, 1015 GeV'den daha büyük bir enerjiyi yaratmak, TOE'yi elde etmek, tekillik noktalarına girebilmek, kuantum köpüğünü tarif etmek, bir beşinci temel kuvveti keşfetmek ve daha onlarca milyon yıl yaşamımızı sürdürülebilmek gerekir. (<http://www.yalcininan.com/teoriler2.html>).

diriltebilir... Bu yönüyle Köroğlu destanı inceleme imkânı bulabildiğimiz metinler içerisinde tek örnektir. Dolayısıyla, Türk destanları içinde köpüğün birden fazla işleve sahip olduğu destan Köroğlu'dur. Destanda Aras Nehri'nden gelen üç köpüğü içen Ruşen bu köpükler sayesinde yiğitlik, uzun ömür ve ozanlık kabiliyeti kazanır (Ekici 2004: 128, 350). Köroğlu'nun içtiği köpükler sayesinde ozanlık yeteneği kazanmasıyla, Kalavela destanındaki Ozan Vainemöinen'in köpükten yaratılmış olması arasındaki benzerlik ilgi çekicidir. Aynı zamanda Anadolu'da Âşık Şenlik'in cennet bahçesindeki suyu, Âşık Emsali'nin Ruhsati'den gelen suyu, Âşık Şeref Taşlıova'nın çoban Hamza'nın verdiği suyu, Âşık Murat Çobanoğlu'nun dervişin sunduğu suyu ve Âşık Feymani'nin ulu bir zatın ikram ettiği pınar suyunu içmeleriyle âşık olmalarında (Günay 1993: 108-129) görülen suyla bir dalgadan döllenmiş Ozan Vainemöinen ile Köroğlu'na âşıklık hüneri kazandıran mitolojik köpük arasında benzerlik mevcuttur.

Köroğlu'nun içtiği köpük sayesinde âşıklık yeteneği kazanması benzer şekilde Anadolu Aleviliğinde de görülür. Yıldız Dağı'nın eteğinde uykuya dalan Pir Sultan Abdal'ın düşüne Hacı Bektaş Veli girerek ona dolu içirir. Pir Sultan'ı Yıldız Dağı'nın eteğinde arayıp bulan insanlar, onu kendinden geçmiş durumda bulurlar.

Dost elinden dolu içmiş deliyim,

Üstü kan köpüklü meşe seliyim.

Ben bir yol oğluyum, yol sefiliyim,

Ben de bu yayladan Şah'a giderim

diyen Pir Sultan Abdal'ın güzel yüzü dolu içtikten sonra *köpüğe kesmiştir*. O an anlarlar ki o, pir elinden dolu içmiştir. Bu söylenceden de anlaşılabilir gibi ağızdan köpük gelmesi ya da vücudun, kimi vücut organlarının köpük kesmesi, bir “doğma-ölme” olgusudur; “insansal verim” ya da “toplumsal verim” olarak algılanır. Anadolu Aleviliğindeki bu tasarımın kaynağı Şamanizm'e uzanır: Kimi şaman söylencelerinde şaman adayı, Şamanlık yapabilecek donanıma ulaşınca, doğanın doğum günlerinden birinde, yani bahar aylarının herhangi bir gününde, bir akarsu kenarında toprağa uzanır; ağızdan köpükler gelir; derken toprak köpürür, su köpürür. Doğasal doğum gerçekleşirken bunun bir parçası durumundaki şaman, cahilliğini öldürecek yeni bilgilerle donanmış olarak yeniden doğar (Korkmaz 2008:16). Âşıklık geleneğinde de Hakk âşığı veya badeli âşıkların kırk gün ağızları köpürmüş hâlde yüzükoyun yatmaları onları şamanik kimliğe yaklaştırır.

Benzetme unsuru olarak değişik şekillerde karşımıza çıkan köpük: Nehir, deniz ya da göllerin ihtişamını anlatmada benzetme unsuru olarak Altın Tacı destanında at büyüklüğünde tasvir edilir: *Yerin yükseği ak dağlardan /*

Akarsular akmaktadır. / Gece gündüz akan / Ak ırmağın iri dalgaları / Birbiriyle çarpışıp / At cüssesine ak köpükleri / Kıyıya doğru vurmaktadır (Killi 2013:63). Şor destanlarından Ak Öleñ me Kır Öleñ de ise kahramanın yolculuğunda önüne çıkan büyük denizlerin, göllerin ihtişamı köpüklü olmasıyla tasvir edilir: “*Şimdi bana vur,*” demiş. / *Atlayıp göreyim, demiş. / Vuruverdi atına. / Köpüklü gök denizi atlayıp geçmiş* (Ergun 2006: 220).

Kahramanın veya atının ruh durumlarını ve mücadelelerini anlatmada benzetme unsuru olarak kullanılan köpük, Dede Korkut boylarında üç yerde karşımıza çıkar. Birincisinde, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyı’nda Boğaç’ın boğayla mücadelesi anlatılırken boğanın yorgunluğunu ifade etmek için: *İki talusunıñ üstine buğanıñ köpük turdı*, ifadesi kullanılır. Kam Püreniñ Oğlu Bamsı Beyrek Boyı’nda Delü Karçar’ın Dede Korkut’a öfkelerini tasvir etmek için, *Delü Karçar ağzın köpüklendürdi, Dede Korkduñ yüzine bakdı aydur*, denir. Son olarak Kañlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyı’nda da Kan Turalı’dan aldığı darbeler karşısında güçsüz düşen boğanın durumu, *Küt küt buğa solmaya başladı, ağzı köpüklendi* (Ergin 1994: 82, 125, 189) şeklinde ifade edilir. Benzer durum diğer Türk destanlarında da görülür. Altın Taycı destanında kahramanın atının yorgunluğu köpüklü terinin gökyüzünde buluta dönüşmesi olarak anlatılır: *Aran çula ak kır at / Dönüp dolaşmakta. / Tuzlu teri ak bulut olup / Açık gökyüzüne dağılmaktadır. / Köpürmüş teri gök bulut olup / Mavi açık göğe yükselmektedir* (Killi 2013: 169). Aynı destanda atın hızı ve yorgunluğunu anlatmak için köpük yine benzetme unsuru olarak kullanılır: *Aran çulanın iki koltuğundan/Tavşan büyüklüğünde ak köpükler saçılmaktadır* (Killi 2013: 195). Benzer durum Öleñ Taycı destanında da mevcuttur. Bu destanda da kahramanın atının yorgunluğu köpük şeklinde terlemesiyle anlatılır: *Altı aymağa uğrayıp gider; kara budunu tepip çıkar. Sonra da basan ayağı (izi) var olur, varan yeri yok olur. Ak kulunun başının teri kara köpük gibi olup yuvarlanır* (Ergun 2006: 477). Özellikle kahramanın düşmanlarıyla kavgası sırasında yorgun ve öfkeli anlarında ağzından çıkan köpük miktarı onun hiddetinin ölçüsünün de belirleyicisidir. Altın Arığ destanında atının hızlı yol almasına neredeyse dayanamayan kahraman; *Kanatlarının ucundan alevler çıkıyormuş/ Çıkan dumanlar kıvrılarak yükseliyor gibiymiş./Çibetey Han, tutunamamış, Ağzından ak köpükler akmaktaymış* (Özkan 1997: 161) şeklinde tasvir edilir. Benzer durum Hakasların Ak Çibek Arığ destanında da görülür: *Ak kula aygırın teri / Duman gibi yükseliyor, / Ak kula aygırın iki koltuğundan / Ak köpük fışkırıyor* (Arıkoğlu 2007: 407). Aynı destanda kahraman öfkelenince dağ gibi taşıp, deniz gibi köpürür: *Ak Çibek Arığ kızın/Alnı kırışıp, / Gözü kısılmış, / Dağ gibi taşmış, / Deniz gibi köpürmüş* (Arıkoğlu 2007: 273).

Mit, destan ve efsanelerde köpüğün bir başka özelliği de sağaltıcı bir şifa kaynağı olmasıdır. Öyle ki, mitik metinlerde köpük, herhangi bir bitki gibi

belirli hastalık için değil, bütün hastalıklar hatta ölüm için bile ilaçtır. Metinlerde köpük ilaç olarak iki şekilde kullanılır: içme/yutma ya da yaraya sürme. Miktar olarak ise belirgin bir ölçü yoktur: avuç içi ölçüsünden at cüsesine kadar... Yakutların nasıl ortaya çıktığını anlatan Er-Sogotoh destanında kahraman Er-Sogotoh'a kutsal hayat ağacının ve kâinatın ruhu ölümsüzlük suyundan bir parça verir. Er-Sogotoh evlenmek istediği kızla evlenebilmek için Buura-Dohsun'la mücadeleye girer. Bura-Dohsun kılıcını Er-Sogotoh'un kalbine saplar. Fakat kâinatın anasının verdiği hayat suyunu yarasına döken Er-Sogotoh iyileşerek daha güçlü olur. Böylece Bura-Dohsun'u yener ve amacına ulaşır. (Vasilyev ve d. 1996: 13-21) Destanın A. Th von Middendorf tarafından derlenen bir diğer versiyonunda ise Er-Sogotoh'a hayat suyunu/köpüğünü veren annesidir. Bir savaş meydanında kalbine isabet eden bir okla ölen Er-Sogotoh'u Tanrı hayat suyundan bir kabarcık (köpük) sıçratarak diriltilir (Vasilyev ve d. 1996: 164).

Altay Türklerinin Ölöstöy destanında kahraman Kan Mergen'in yaşlı bir kadını köpükle iyileştirmesi şöyle anlatılır: *Büyük cebinden ilaç çıkardı, / Pınar suyunun köpüğü, / Büyük yaraya ilaçtır" dedi. / İki kulağa sürdü, / Kadının yarası iyileşti. / Pınar suyunun köpüğünden, / Kamışın başına yapıştırtarak, / Bahadırın ağızına damlattı. / Sağlığıma kavuştum, diye, / Sağ elini kavradı, / Sağ yanaktan öptü* (Dilek 2007:242). Destanda Türkiye Türkçesine pınar suyu olarak aktarılan ifadenin içinde olduğu bağlam *kutuk suunıñ sarcuzı* (kutsal yer altı suyunun tereyağı) şeklinde olup köpük, suyun yağı olarak mecazi şekilde ifade edilmiştir. Alıp Manaş destanında ise Alıp Manaş'ın atı, gücünü kaybedip kendinden geçen Alıp Manaş'ı yeniden güçlendirmek ve onu çukurdan çıkarabilmek için altın su köpüğünü getirir:

Küler-bay kağanın sarayının yanında / Birbirine benzer üç altın dağ vardır / O dağların eteğinde / Üç yuvarlak kutsal göl vardır. / Ortadaki gölde / At başı kadar altın köpük / Gece gündüz kayılıp durur / Onu tutup alırsan / Sönmüş ateş alevlenir / Ölen bahadır dirilir. / Bütün güç, kurtuluş ondaymış... Kutsal at Ak boro / At aşu kadar altın köpüğü / Alıp Manaş'a getirdi. / At kılına dönüşerek / Alıp Manaş'ın yanına indi. / At başı kadar altın köpüğü / Tam ortasından yuttu. / Ak boro at / Öncekinden altı kat daha iyi oldu, / Evvelki hâlimden on kat daha iyi oldu. / Bahadır Alıp Manaş / Öncekinden altı kat daha iyi oldu, / Evvelki hâlimden on kat daha iyi oldu (Ulağaşev 1985: 31, 37-38)

Köpüğün sadece insanları iyileştirmediği, hayvanlara da şifa kaynağı olduğunu belirtmek gerekir. Başkurt destanlarından Akbuzat'ta destanın kahramanı Hevben yolda yaralı, kanatları yolunmuş büyük bir kuşa rastlar. Kuş, Hevben'den yardım ister; - *Ben dağ başında oturuyordum. Mesem Han'ın atları beni görüp ürktüler. Bu yüzden beni vurdurup kanatlarımı yoldurup*

*kayadan attırdı: Nice süre ne kıpırdayabildim, ne de yürüyebildim. Yaralanan yerlerim iyileşse de kanatlarım hâlâ uçamıyor; ne yapacağımı bilemeyip burada oturup kaldım. Yavrularım açlıktan ölmek üzeredirler şimdi. Yiğit, bana yardım et; atının ağzındaki köpüğü sür, kanatlarım iyileşir - demiş. Hevben inip, gem çiğneyip köpüren Akbuzat'ın ağzındaki köpüklerini kuşun zayıflayan kanatlarına sürünce kuşun iki kanadı da iyileşmiş (Ergun 2000: 169). Atın köpüğünün şifalı, iyileştirici olması aynı destanda ikinci kez karşımıza çıkar. Hüma kuşu destan kahramanı Hevben'i uzak yola götürmeye söz verir. Güç kazanmak için Hevben'in but etinden yemesi gerektiğini söyleyip Hevben'in yaralarının atının köpüğüyle iyileşeceğini söylemeyi de ihmal etmez: *Fakat benim büyük bir eksikliğim var. Karnımı doyurmaya kendi etim yetmez; senin de onların da but etlerini yemem gerekir. Buraya dönüp gelince o yaraları atının köpüğüyle iyileştirmemiz gerekecek (Ergun 2000: 170).**

Köroğlu destanının Azeri versiyonunda Ruşen, babasıyla birlikte Herat civarında bir adaya gider. Mirza Sarraf nücum kitaplarına bakarak oğluna bir çeşme tarif eder ve oradaki suyun köpüklerini getirmesini söyler. Köroğlu çeşmeyi bulur, lakin gelirken susar ve bu suyu (köpüğü) içer. Hâlbuki bu su (köpük) kör ihtiyarın gözlerini açacaktır (Boratav 1984: 22, 81). Altay destanlarından Almıs Kaan'da yaralanan Cılañaş Uul, dostları tarafından bir şelalenin köpükleriyle tedavi edilip iyileştirilir: *Puslu, sisli dağdan Cılanaş Uul / İsteksizce indi ./ Gök denizin köpüğünde / Gözünü açarak yıkandı ./ Cılanaş Uul iyice dinlenip, iyileşip, / Göl suyuna girdi ./ Göl suyunun şifasından / Sevgili oğula güç eklendi. / Gövdesi dinç Cılañaş-Uul / Ak sarayı açiverdi. Aynı destanda ikinci kez yaralanan kahraman içinde at başı kadar kızıl köpüğü olan yedi gölde yıkanmak suretiyle iyileşir: *Ortaya çıkararak Şaldañ Uul / Dalgalı gök denizin / Durgun yerine gelip yıkandı. / Beyaz ördeğe benzer ak köpükle / Boynunun arkasını sildi. / Ak koyuna benzer ak köpükle / Elini ayağını sildi. / Göz kamaştırın durgun suyla / Yıkanınca bedeni dinlendi. / Göz kamaştırın mavi suyla / Yıkanınca başı dinlendi. / Ak keçeye oturup, / Yemeğin iyisini homurdanarak yedi. Destanın bitiminde ise halk ak köpüklü sulara yıkanarak şifa bulup temizlenir. Köpükle iyileştirme Ölöştöy destanında da mevcuttur. Bu destanda esir alınıp kaçırılmış ve hasta düşmüş genç kızı Kan Mergen şifalı pınar köpüğüyle iyileştirir: *Büyük cebinden ilaç çıkardı, / "Pınar suyunun köpüğü, / Büyük yaraya ilaçtır" dedi. / İki kulağa sürdü, / Kadının yarası iyileşti. / Pınar suyunun köpüğünden / Kamışın başına yapıştırarak, / Bahadır, ağzına damlattı. / Sağlığıma kavuştum, diye, / Sağ elini kavradı (Dilek 2007: 242). Köpüğün sağaltıcı özelliği Türk tıp tarihinde de yerini almıştır. Eski Uygurlardaki halk hekimliği uygulamalarına göre, gece körlüğüne yakalanan bir kimseyi iyileştirmek için siyah bir keçinin ögsüz ciğerine karabiber saçılır ve ateşe gömülür. Ciğer köpüklenir. Bu köpük göze sürülürse hasta iyi olur (Güzel-Çiçek-Koca 2002: 819). Bu durum bizi yukarıda örneklerini verdi-***

ğimiz köpükle sağaltmanın <özellikle Koroğlu destanında köpükle kör gözü açmanın> gerçek hayattaki sürdürülebilirliğine götürür.

Köpükle beslenme yoluyla hayatta kalma incelediğimiz metinlerde çok sık görülmez. Tespit edebildiğimiz tek örneği “Ah Çibek Arığ” adlı Hakas destanında mevcuttur. Destanda Ak Han’ın yurdundaki yaşlı hizmetçi bakmak zorunda kaldığı küçük bebekle yer altında in kazıp saklanarak orada yaşamaya başlar. Yaşlı kadın ot köküyle beslenirken çocuğu da köpükle doyurur: *Yaşlı hizmetçi Ak Han’ın yurdunda/Küçük bebekle yatıp kalmış./Yar altında in kazıp,/Beslenip yaşıyorlar./Ak nehrin ak köpüğünden/Erkek çocuğu besliyor* (Arıkoğlu 2007:239). Köpük bazı durumlarda ise insanın hayattayken güzel, iyi beslendiğinin işareti olarak kabul edilir: Malinowski, Trobriyand Adaları’nda ölümle ilgili yaptığı gözlemlerine göre, ada sakinlerinin ölümlerinde dudaklarında köpük bulunmasının, ölünün hayattayken ağzının tadını bilmesi ve boğazına düşkünlüğüne yorduklarını kaydetmiştir (Malinowski 1998: 65). Yerlilerin bu yorumuna göre, kişi sanıldığı ya da beklendiği gibi değil, beslendiği gibi dışa yansır. Anadolu’da durum bu yorumun tam zıddıdır. Anadolu halk Müslümanlığında ölen kişinin ağzından köpük gelmesi, o kişinin günahlarının fazla olduğu ve öbür dünyada Allah’ın azabına uğrayacağını işareti olarak kabul edilir.

Yukarıda bahsi geçen husus ve metinlere ek olarak Türk boyları arasında oldukça fazla varyantı bulunan “Ak Kubek” (Ak Kobok, Ak Kobek) destanı üzerinde de durmak gerekir. “Ak Kubek destanı Altay kahramanlık destan terkibine girmektedir. Üslup açısından yer adlarıyla ilgili (toponomik) efsaneye çok yakın biraz modernleştirilmiş, epey kısaltılmış varyantı, Abakanlardan derlenmiş ve yayımlanmıştır. Nogaylarda da bilinen bu eser, P. A. Falev tarafından derlenip yayımlanmıştır. Hatta V.V. Radlov tarafından derlenen ve yayımlanan efsanenin iki Tatar varyantı daha bize ulaşmıştır. Bu varyantlar, Sibiryaya Tatarlarının farklı etnik gruplarından olan Barabin ve Tobol bölgelelerinden derlendiği için dil açısından farklılık göstermekle birlikte içerik olarak birbirine çok yakındır” (Urmançayev 2016: 186). Burada destan hakkında durmamızın sebebi destan kahramanının adını köpükten almış olmasıdır. Her ne kadar destanın varyantlarında kahramanın annesinin köpükten döllenmesi, kahramanın köpükten doğması veya metinlerde köpükle ilgili belirli bir unsura rastlanmamış olsa da, kahramanın adının Ak Köpük olması, dünyaya gelir gelmez derin bir göle gitmesi, burada bir balıkçıyla karşılaşip balık tutması, eve gelirken balıkların davranışlarını dikkatle inceleyip sonuçlar çıkarması, onun su ve köpükle ilişkisini ortaya koyan hususlar olarak dikkat çekmektedir.

Köpükle ilgili üzerinde durulan bütün hususların tamamlayıcı örneğini *Üç Kulaktu Ay Kara At* adlı Altay destanında bulmak mümkündür. Destanda atası kahramanı alkar ve ona üç nesne verir: köpüklü su, yonga ve ot: “*Güzel,*

güzel” dedi. / Dedesinin evine girdi. / Dedesi onu alkadı: / “Bundan sonra / Bindığın atın yıldız benekli / Ak-bos at olsun, dedi. / Senin adın Kan-Şoñcılay / Ak-kaan bey olsun” dedi. / Ak köpüklü ırmağından / Bir kâse su verdi. / “Akıp duran ırmağına / Dök bunu, dedi, / Ak su aksın” dedi. / Ağacından / Bir yonga verdi. / “Ağaçlığına bırak, dedi, / Ak ağaç olsun” dedi. / Otundan / Bir tutam ot verdi. / “Otlığına götürüp, saç, dedi, / Tamamında ak ot büyüsün, dedi.” Esasında kahramana atasının verdikleri yaşam döngüsünü sağlayan, tabiatı bütünüleyen unsurlardır.

Sonuç

Mitolojiler ve Türk destanlarında köpüğün işlevleri çok çeşitli olmakla birlikte bu işlevler, birbirlerine yakın özellikler taşımaktadır. Tanrısal ve insanî bağlamda köpük; Tanrı-Şeytan, iyi-kötü... zıtlıklarında önemli bir yere sahiptir. Köpüğün bilhassa, döllenme, ölüyü diriltme, sağaltma, içene olumlu özellikler kazandırma ve boyun teşekkülünün ortaya çıkmasını sağlaması ve totemi olması... işlevleri metinlerde belirleyici ve evrensel bir unsur olarak karşımıza çıkar. Ayrıca köpüğün kişinin ölümden sonraki hayatına dair işaretler barındırması onun ilahi yönünü ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Bu metinlerde hangi suyun (okyanus, deniz, göl, ırmak, pınar...) köpüğü olması ayırt edici bir unsur olarak görülmez. Bununla birlikte yeryüzünün ve evrenin yaratılışıyla ilgili bazı İslami görüşlerin yaratılışında özünde köpüğün bulunmasını ileri süren düşüncelerle kuantum fiziğinin evren tasarımıdaki köpük unsuruna yer vermesi ilginç bir benzerliktir.

Kaynaklar

- Alekseyev, N. A., (2004), *Yakutskie Mifi Saha Ös-Nomohtoro*, Novosibirsk.
- Ali b. Ebî Talib (?), *Nehcü'l-Belağa*, Haz. Abdülbaki Gölpinarlı, Der Yay., İstanbul.
- _____ (1990), *Nehcu'l-Belağa*, Tercüme, Beşir Işık vd., Ankara.
- Alice Marriot-Carol K. Rachlin, (1995), *Kızılderili Mitolojisi*, Ankara.
- Andrews, Tamra, (2000), *A Dictionary of Nature Myths*, Oxford University Press.
- Arıkoğlu, Ekrem, (2007), *Hakas Destanları I*, TDK Yay., Ankara.
- Ateş, Süleyman, (1974), *İşârâtü Tefsir Okulu*, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara.
- Bediüzzaman Said Nursi, (2014), *İşârâtü'l-İcâz*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara.
- Bilge, Evin, (2013), *Kutsal Metinlerde Yaratılış*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C 15, S 1, s. 127-162.
- Boratav, Pertev Naili, (1984), *Köroğlu Destanı*, Adam Yay., İstanbul.
- Çelebioğlu, Âmil, (1996), *Muhammedîye II*, İstanbul.
- Dalton, E. T., (1867), *The Kols of Chota-Nagpore*, Cilt VI, s. 36.
- Dıykanbayeva, Mayramgül, (2009), *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

- Dilek, İbrahim, (2007), *Altay Destanları III*, TDK Yay., Ankara.
- Dündar, Hülya (2003), “Köpük”ün Metafor ve Metonimi Bağlamında Analizi, *Yasakmeyve* 1 (Şubat-Mart 2003), s. 88-93.
- Ekeyev, N. V., (2011), *Problemi Etničeskoj İstorii Altaytsev*, Gorno-Altaysk.
- Ekici, Metin, (2004), *Türk Dünyasında Köroğlu*, Akçağ Yay., Ankara.
- Eliade, M.-Couliano, Joan P., (1997), *Dinler Tarihi Sözlüğü*, İnsan Yay., İstanbul.
- Erdoes Richard, Ortiz Alfonso, (2006), *Kızılderili Efsaneleri ve Masalları*, (Çev. Kahraman Türel), İstanbul.
- Ergin, Muharrem, (1994), *Dede Korkut Kitabı I*, TDK Yay., Ankara.
- Ergun, Metin, (2006), *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yay., Ankara.
- _____ (1997), *Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, Konya.
- _____ (2000), *Başkurt Halk Destanları*, TÜRKSOY Yay., Ankara.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, (1980), *Marifetname* (Sadeleştiren: Faruk Meyan), İstanbul.
- Günay, Umay, (1993), *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara.
- Frazer, James, G. (1992), *Altın Dal II*, Payel Yay., İstanbul.
- İbnü'l Arabi, *Fütûhat* (thk). C I, 48-50 ss.den alıntılan: Çakmaklıoğlu, Mustafa M., (2005), *Muhyiddin İbnü'l Arabi'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara. s. 52-53.
- Kalafat, Yaşar, (1995), *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara.
- Karabulut, Mustafa, (2015), “İmge ve Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Su İmgesi”, *Journal of Turkish Language and Literature*, Volume: 1, Issue: 2.
- Kartal, Ahmet, (2006), *Basiri Divanı*, Gazel nu: 50, Akçağ Yay., Ankara.
- Kaya Hasan-Çetin, Necat, (2015), “Kul Himmet'in Bir Mecmuada Yer Alan 50 Şiiri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 37.
- Kılçaslan, Orhan (20016), *Hayali Bey Divanı Sözlüğü-Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kılıç, Sadık, (1987), “Kâbe'deki Sembolizm Üzerine Bir Deneme”, *İslami Araştırmalar*, S 54, Ankara, s. 62-69.
- Killi Yılmaz, Gülsüm, (2013), *Hakas Destanları 4 Altın Taycı*, TDK yay., Ankara.
- Korkmaz, Esat, (2008), *Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.
- Kramer, Samuel Noah, (2001), *Sümer Mitolojisi*, İstanbul.
- Mackenzie, Donald A., *Çin ve Japon Mitolojisi*, İmge Yay., Ankara.
- Maden, Sait, (1985), *Şiir Tapınağı*, İstanbul.
- Malinowski, Borislav, (1998), *İlkel Toplum*, Öteki Yay., Ank.
- Malinowski, Borislav, (2000), *Büyü, Bilim ve Din*, Kabcacı Yay.
- O'Flaherty, Wendy Doniger, (1996), *Hindu Mitolojisi*, (Çev.: Kudret Emiroğlu), İmge Yay., Ankara.
- Obuz, Lâle-Obuz, Muammer, (1965), *Kalavela Destanı*, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin, (1995), *Türk Mitolojisi*, Ankara.
- Özkan, Fatma, (1997), *Altın Arıç*, Bilig Yay., Ankara.

- Pala, İskender, (2008), *Hilye-i Saadet*, İstanbul.
- Radloff, W., (1994), *Sibirya'dan*, (Çev. Ahmet Temir), MEB Yay., Ankara.
- Rosenberg, Donna (2003), *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi*, İstanbul.
- Roux, Jean Paul, (1998), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil), İstanbul.
- Roux, Jean Paul, (2000), *Orta Asya'da Kutsal Hayvanlar ve Bitkiler*, Kabalcı Yay., İstanbul.
- Sagalayev, Andrey Mankoviç, *Ural-Altay Mitolojisinde Arketipler ve Semboller*, (Çev. Ali Toraman), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Seyidoğlu, Bilge, (1985), *Erzurum Efsaneleri*, Ankara.
- Sulina, R. V., (2017), *Seniñ Söögüñ Ne Edi?*, Gorno-Altaysk.
- Tırısova, Zinanda, (2008), *Ürgülcikitiñ Uçuğı-Altay Cañ*, Gorno-Altaysk.
- Tümer, Günay, (1995), *Bîrûni'ye Göre Dinler ve İslâm Dini*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara.
- Güzel, Hasan Celal-Çiçek, Kemal-Koca, Salim, (2002), *Türkler*, C 3 İlk Çağ, Ankara.
- Ulağaşev, N. U., (1985), *Altay Kay Çörçöktör*, Gorno-Altaysk.
- Urmançayev, F., (2016), “Ak Kubek (Ak Köpük) Kahramanlık Efsanesi”, (Çev. Burçak Okkalı), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, S 41, Ankara, s. 185-201.
- Uzelli, Gönül, (2016), *Slav Mitolojisi İnanışlar ve Söylemler*, YKY yay., İstanbul.
- Vasilyev, Yuri vd., (1996), *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, Ankara.
- Yamayeva, E. E-Şincin, İ. B., (1994), *Altay Kep-Kuuçındar*, Gorno-Altaysk.
- Yazıcıoğlu Ahmed Bican, (2009), *Dürr i Mekkûn*, İstanbul.
- Yılmaz, Büşra, (2015), *Fahreddin er-Râzi'nin Yeryüzüyle İlgili Kevni Ayetleri Yorumlaması*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Yılmaz, Mehmet, (2011), *Sasonlu Tavit Destanı ve Türk Kültürüyle Olan Münasebeti*, Gaziantep.